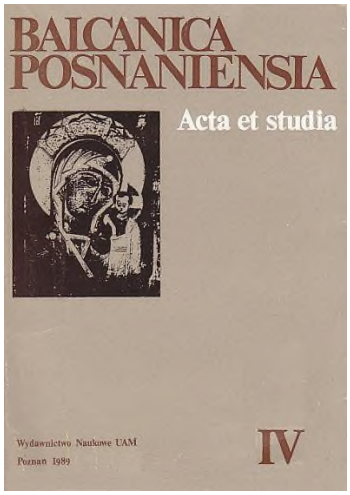

Kościelak Lech J., *U podłoża sukcesji bizantyńskiej Moskwy*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia" 1989, t. 4, s. 87–94.

https://doi.org/10.14746/bp.1989.4.7

https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54777

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
http://bch.amu.edu.pl

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych". Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM". Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.
http://bch.amu.edu.pl

The task was carried out within the framework of the competition "Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries". The project entitled "Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University". The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024).
Total value of the project: PLN 247,236.00.
Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

BCH BIBLIOTEKA COLLEGIUM HISTORICUM

Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna Odpowiedzialność Nauki II

BALCANICA POSNANIENSIA IV
UAM Poznań 1989

U PODŁOŻA SUKCESJI BIZANTYŃSKIEJ MOSKWY

LECH J. KOŚCIELAK

ABSTRACT. Kościelak Lech J., *At the base of Byzantine succession of Moscow*. Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, IV, Poznań 1989, Adam Mickiewicz University Press, pp. 87 - 93. ISBN 83-232-0231-1. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

The origin of taking Byzantine succession by the rulers of Moscow should be searched not only in political and religious changes of the second half of the 15th century. One should pay attention to the lively, multi-plane, especially political, contacts of Moscow and Byzantium at the turn of the 14th and the beginning of the 15th centuries. Vasil I Dimitrievitch (1389 - 1425), wishing to be equal to the Byzantine emperors, established familial relations with the Empire, strengthened by the marriage of his daughter Anna with the heir to the Byzantine throne John, the son of Manuel II. To the same trend of politics which was established by him referred his grandson Ivan III. It was him who thanks to his marriage with Sophia Paleolog (1472) obtained a permission to take the succession of Byzantium from the Papal Curia.

Lech J. Kościelak, Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego (Institute of History, University of Szczecin), ul. Tarczyńskiego 1, 70-387 Szczecin, Polska — Poland.

Upadek Konstantynopola (1453) nie pociągnął za sobą równoczesnego zarzucenia myśli o wspólnocie ludów i krajów podług wzoru Imperium Romanum. Do sukcesji po Bizancjum pierwsi zgłosili pretensje Turcy osmańscy, a więc ci, którzy unicestwili Cesarstwo. Idea „Osmanowie spadkobiercami Rzymu" przez ponad dwa stulecia zaprzątała uwagę sułtanów i ich najbliższego otoczenia. Świecką nadbudowę „osmańskiego parcia w głąb Europy" wyodrębnił zdecydowanie A. Bombaci w szkicu uwypuklającym znamienne cechy Imperium Osmańskiego[1].

Proces budowy na wschodzie Europy w XV wieku obszernego i wewnętrznie spoistego państwa moskiewskiego[2] nie mógł pozostać na poboczu ówczesnego

[1] A. Bombaci, *Imperium osmańskie* (cz. I), Przegląd Orientalistyczny, 3, 1966, s. 179 - 192; w polskich badaniach turkologicznych zwrócił na to uwagę Z. Abrahamowicz, *Sułtan osmański jako cesarz rzymski (kajser-i Rum)*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN Oddziału w Krakowie, XV, 2, 1971, s. 409 - 410.

[2] Charakterystyki tego procesu dokonał L. V. Čerepnin, *Obrazovanie Russkogo centralizovannogo gosudarstva v XIV - XV vekah*, Moskva 1960.

życia międzypaństwowego. Po unii florenckiej (1439) nasiliły się na Zachodzie tendencje do wciągnięcia Moskwy w skład chrześcijańskiej koalicji skierowanej przeciwko islamskim Turkom. Zdaniem N. S. Czajewa Rzym żywił nadzieję jednoczesnego włączenia Cerkwi ruskiej w Kościół katolicki [3]. Środkiem do osiągnięcia powyższych celów miało być: a) przyznanie Moskwie praw do sukcesji pobizantyńskiej i poparcie dla odzyskania „ojcowizny konstantynopolitańskiej", b) koronowanie wielkiego księcia moskiewskiego na cesarza wschodniochrześcijańskiego z równoczesnym podniesieniem metropolity ruskiego do rangi patriarchy [4]. Dostrzegalny wzrost państwowy Moskwy (w drugiej połowie XV wieku zapewniła sobie hegemonię na Rusi Północno-Wschodniej) potrzebował uzupełnienia odpowiednią nadbudową ideologiczną. Prawa i związane z nimi obowiązki były w średniowieczu przede wszystkim prawami dziedzicznymi, potwierdzalnymi za pomocą określonych znaków, wizji, regaliów czy wywodów genealogicznych. Stąd uzasadnienia dla wszelkich teorii władzy o cechach uniwersalno-hegemonialnych, które pojawiły się w drugiej połowie wieku XV i w początkach XVI w państwie moskiewskim, doszukiwano się w dziedzictwie po ortodoksalnym Rzymie (=Konstantynopolu), co w konsekwencji sprowadzało się również do następstwa po Rzymie antycznym. Oczekiwania ruskiej elity społeczno-politycznej z przełomu XV i XVI wieku w związku z rolą, jaką przeznaczano państwu moskiewskiemu, pobudzały do stworzenia specjalnej teorii jego światowego znaczenia. Najszerzej historyczne prawa Moskwy do odgrywania pierwszorzędnej roli w świecie wyłożył starzec pskowskiego monasteru św. Eleazara Filoteusz w składnej teorii „Moskwa – trzeci Rzym" (lata dwudzieste XVI wieku), przekazanej w nieoficjalnych listach, skierowanych m. in. do wielkiego księcia Wasyla III Iwanowicza.

Filoteusz zwracał się do Wasyla III tymi słowy:

przejaśnie oświeconemu i wysoko tronującemu monarsze wielkiemu księciu, prawosławnemu chrześcijańskiemu cesarzowi i władcy wszystkich, sternikowi świętych bożych tronów, świętego powszechnego soborowego apostolskiego Kościoła Przeczystej Bogurodzicy, czczonego i sławnego jej zaśnięcia, jaśniejącemu zamiast (władców) rzymskiego i konstantynopolitańskiego.

Dalej rzecz całą wyłuszczył:

Starego bowiem Rzymu Kościół upadł z niewiary herezji Apolinarego, drugiego Rzymu, Kościoła miasta Konstantyna, wnukowie agarian porąbali siekierami i oskardami drzwi. Oto teraz trzeciego, nowego Rzymu, [...], więcej zaświeciło słońca od krańca do krańca świata w prawosławnej wierze chrześcijańskiej, w całym przestworzu [5].

[3] N. S. Čajev, *„Moskva – tretij Rim" v političeskoj praktike Moskovskogo pravitel'stva XVI v.*, Istoričeskie Zapiski, 17, 1945, s. 4.

[4] Ibidem, s. 5.

[5] *Poslanie starca Filofeja k velikomu kniaziu Vasiliju*, podg. teksta V. V. Kolesova, (w:) *Pamiatniki Literatury Drevnej Rusi*, Sost. i red. L. A. Dmitrijev i D. S. Lihačev (d. cyt. PLDR), kn. 6, Moskva 1984, s. 436: „prieswietlejszemu i wysokostolniejszemu gosudariu wielikomu kniaziu, prawosławnomu christiańskomu cariu i wsiech władyce, brozdodierżatielu swiatych bożiich priestoł, swiatya wsielenskyja sobornyja apostolskyja cerkwi Prieczistyja Bogorodicy, czestnago i sławnago jea uspienija, iż wmiesto rimskija i konstantinopolskija prosiawszu".

Po omówieniu trzech nieodzownych przykazań zaznaczył:

Jeśli dobrze urządzisz swoje cesarstwo — będziesz synem świata i mieszkańcem górnej Jerozolimy, tak jak wyżej pisałem ci, tak i teraz mówię: zachowaj i słuchaj, bogobojny cesarzu, że wszystkie chrześcijańskie królestwa zeszły się w twoje jedno, że dwa Rzymy upadły, a trzeci stoi, a czwartego nie będzie [6].

Ogólna idea głoszonej przez Filoteusza teorii sprowadzała się przede wszystkim do ustanowienia kolejności następujących po sobie największych państw chrześcijańskich; z początku rzymskiego, później konstantynopolitańskiego, w końcu moskiewskiego. Tym samym dowartościowane i utwierdzone zostały zamysły polityczno-religijne władców moskiewskich widzących w sobie jedynych, po upadku Bizancjum, obrońców ortodoksji w świecie. Tym bardziej, że Wasyl III, do którego Filoteusz kierował swą teorię, był spokrewniony po kądzieli z ostatnimi cesarzami bizantyńskimi z rodu Paleologów. Toteż kształtującą się naonczas ideę samodzierżawia moskiewskiego Filoteusz mógł uznać za spuściznę po władzy imperatorów bizantyńskich.

Warunków i przyczyn, które złożyły się na powstanie teorii „Moskwa — trzeci Rzym" [7], doszukiwano się w zmianach na scenach politycznej i religijnej, jakie zaszły w drugiej połowie XV wieku. Zaczątkiem zaistniałej podówczas sytuacji i wtórującego jej nastroju, jaki ogarnął ludy europejskie, było zawarcie unii florenckiej, a szczególnie upadek Konstantynopola. Czy wystarczy jednak w odtwarzaniu genezy koncepcji „objęcia sukcesji bizantyńskiej" sięgać, jak się przyjęło, nie dalej niż do czasów panowania w państwie moskiewskim Wasyla II Wasylewicza (1425 - 1462)? Warto też zastanowić się nad tym, w jakim stopniu, po upadku Konstantynopola, mogła wpływać na oficjalne stanowisko Moskwy polityka papieska?

„Starago ubo Rima cerkwi padiesia niewierijem apolinarijewy jeriesi, wtorago rima, Konstantinowa grada cerkwi, agarianie wnucy siekirami i oskordami razsiekosza dwieri. Sia że nynie triago, nowago Rima (...), iż w koncych wsielennya w prawosławnoj christianstiej wierie wo wsiej podniebiesniej pacze sołnca swietitsia"; porównania z innymi odpisami tego tekstu można dokonać na podstawie wydania V. Malinin, *Starec Jeleazarova monastyria Filofej i jego poslanija*, Kijev 1901, Priłożenije, s. 37 - 47 (przekłady z cerkiewnosłowiańskiego odautorskie).

[6] PLDR, kn. 6, s. 440: „Da aszcze dobro ustroiszi swoje carstwo — budieszi syn swieta i grażanin wyszniago Ierusalima, jakoże wysze pisach ti i nynie głagolu: bludi i wniemli, błagoczestiwyj cariu, jako wsia christianskaja cr'stwa snidoszas w twoje jedino, jako dwa Rima padosza, a trietij stoit, a czetwiertomu nie byti".

[7] Z literatury przedmiotu poświęconej genezie teorii „Moskwa — trzeci Rzym" należy wspomnieć o: C. Toumanoff, *Moscow the third Rome: genesis and significance of a politico-religions idea*, The Catholic historical review, vol. 40, 4, 1955; Ja. S. Lurie, *O vozniknovenii teorii „Moskva — tretij Rim"*, Trudy Otdela drevnerusskoj literatury (d. cyt. TODRL), XVI, 1960, s. 626 - 633; W. Lettenbauer, *Moskau das dritte Rom. Zur Geschichte einer politischen Theorie*, München 1961; N. N Maslennikova, *K istorii sozdanija teorii „Moskva — tretij Rim"*, TODRL, XVIII, 1962, s. 569 - 581; A. L. Gol'dberg, *K predistorii idei „Moskva — tretij Rim"*, (w:) *Kul'turnoe nasledie Drevnej Rusi. Istoki. Stanovlenie. Tradicii*, Moskva 1976, s. 111 - 116.

Zwycięstwo Dymitra Iwanowicza nad wojskami Złotej Ordy na Kulikowym Polu (1380) nie tylko zachwiało panowaniem mongolsko-tatarskim na Rusi Północno-Wschodniej, ale i podniosło znacznie prestiż polityczny Moskwy [8]. Najbliższe też wydarzenia miały umożliwić księciu moskiewskiemu podjęcie nowego kursu w polityce. Przede wszystkim chan ordyński Tochtamysz wyraził zgodę na dziedziczenie tytułu wielkoksiążęcego przez dom moskiewski, co wprowadził Dymitr, który bez oglądania się na kogokolwiek poza chanem, przekazał synowi swojemu Wasylowi „stariejszinstwo i wielikoje kniażenije", trzem młodszym latorośloms wydzielił udziały książęce [9]. Fakt ten w przeciwieństwie do okresu wcześniejszego, kiedy książęta wydzierali sobie jarłyk chański na wielkie księstwo, musiał w jakimś stopniu wpłynąć na stabilizację państwa. Dziedziczność tronu wielkoksiążęcego ułatwiała również budowanie dalekosiężnych planów dynastyczno-państwowych. Autorytet Moskwy (i jej władców) został wyraźnie podniesiony z chwilą utwierdzenia w niej — mocą patriarchy konstantynopolitańskiego — siedziby metropolity dla całej Rusi (1389) [10]. Pogrom czambułów mongolsko-tatarskich nad Donem nie tylko zresztą zapoczątkował w dziejach Rusi Północno-Wschodniej epokę formowania moskiewskiego *dominium Russiae*, ale i epokę kształtowania się ideologii wszechruskiej, w tworzeniu której nierzadko nawiązywano do dziedzictwa bizantyńskiej formacji społeczno-politycznej [11]. Odpowiedzialne zadanie do spełnienia mieli tutaj literaci, tworzący pod wrażeniem ważnych wydarzeń dziejowych, tudzież doraźnych potrzeb ideologicznych monarchii moskiewskiej.

W początkach XV wieku, w otoczeniu wielkiego księcia moskiewskiego Wasyla I Dymitrewicza, powstała opowieść o nieudanym pochodzie azjatyckiego zdobywcy Tamerlana na Ruś Moskiewską [12]. Autor wysunął w niej na pierwszy plan ideę

[8] O historycznych następstwach zwycięstwa na Kulikowym Polu zob. V. T. Pašuto, B. N. Floria, A. L. Horoškevič, *Drevnerusskoe nasledie i istoričeskie sud'by vostočnogo slavianstva*, Moskva 1982, s. 35 - 53.

[9] *Lvovskaja letopis'*, (w:) Polnoe Sobranie Russkih Letopisej (d. cyt. PSRL), T. 20, SPb. 1910, s. 206 p. r. 6897 (1389).

[10] Ibidem, s. 210 p. r. 6898 („Pridie na Moskwu Kipriejan mitropolit, i prijat jego kniaź wieliki s czestiju"), *Letopis' po Lavrentievskomu spisku*, izd. Arheografičeskoj Kommissii, SPb. 1872, s. 509 p. r. 6897 („i priesta miatež w mitropolii, i byst jedina mitropolja Kyjew i Galicz i wsieja Rusi").

[11] U schyłku XIV wieku ożyły tradycyjnie bliskie kontakty kulturalne ziem ruskich z krajami bałkańskimi, a szczególnie z Bizancjum, udaremniane w dużym stopniu kuratelą ordyńską, por. D. S. Lihačev, *Kul'tura Rusi vremeni Andreja Rubleva i Jepifanija Premudrogo*, Moskva—Leningrad 1962, passim; zob. też D. Obolensky, *Medieval Russian Culture in the Writings of D. S. Likhachev*, Oxford Slavonic Papers, IX, 1976, s. 7 - 16 oraz J. Meyendorff, *O Vizantijskom isihazme i jego roli v kul'turnom i istoričeskom razvitii Vostočnoj Evropy v XIV veke*, TODRL, XXIX, 1974, s. 301 - 305.

[12] Ostatnia edycja powieści w: PLDR, kn. 4, Moskva 1981, s. 230 - 242; w radzieckiej nauce historycznej wiele uwagi poświęcił tej powieści V. P. Grebeniuk, m. in.: *Povest' o Temir-Aksake*, (w:) *Sbornik stud. rabot filolog. fak. Ural'skogo universiteta*, Sverdlovsk 1963, s. 116 - 124 czy „*Povest' o Temir-Aksake*" *i jejo literaturnaja sud'ba v XVI - XVII vekah*, (w:) *Russkaja literatura na rubeže dvuh epoh (XVII — načalo XVIII v.)*, Moskva 1971, s. 185 - 206.

„izbrannosti" Moskwy jako centrum politycznego Rusi, konsekwentnie przy tym tytułując swojego księcia „samodzierżcą Ruskiej ziemi", a rzecz to niezwykła dla XIV wieku. Z przydaniem tego tytułu wiązano zapewne nadzieje na dorównanie książąt moskiewskich imperatorom bizantyńskim w ich nieograniczonej władzy; termin „samodzierżca" jest bowiem kalką terminu greckiego „autokrátōr". W czasie opisanego najazdu Tamerlana na Ruś, tj. w 1395 roku, została przeniesiona z Włodzimierza nad Klaźmą do Moskwy największa ruska świętość państwowa — *Ikona Matki Boskiej Włodzimierskiej*[13], którą uważano powszechnie za protektorkę i orędowniczkę miasta, w którym się znajdowała, jak też panującej w nim rodziny książęcej. Aktowi przeniesienia *Ikony* do Moskwy przydawano nie mniejsze znaczenie niż zwycięstwu na Kulikowym Polu.

Związki rusko-bizantyńskie przełomu XIV/XV wieku należy również rozpatrywać w aspekcie politycznym. Zbliżenie wielkiego księcia moskiewskiego z cesarzem bizantyńskim dostrzega się już pod koniec stulecia czternastego. Kiedy bowiem cesarzowi udało się utrzymać Konstantynopol pomimo siedmioletniego oblężenia osmańskiego, książę moskiewski Wasyl I natychmiast pospieszył z serdecznymi gratulacjami, wysyłając specjalne poselstwo do Bizancjum. Cesarz, dziękując za dowody przyjaźni, w zamian przesłał mu w darze cudowną ikonę[14]. Następnie doszło do zacieśnienia więzi między obu władcami przez spowinowacenie się, gdyż w 1411 roku Wasyl I wyswatał swoją córkę Annę za następcę tronu bizantyńskiego Jana, syna cesarza Manuela II Paleologa[15]. Wejście księżniczki moskiewskiej do rodziny Paleologów, władców podupadającego co prawda Cesarstwa, stawiało władców Rusi Moskiewskiej w korzystnym położeniu pośród szeregu monarchów europejskich. Następca Wasyla I Wasyl II miał możność już zwracać się oficjalnie do cesarza Jana VIII jak do brata, a wolno sądzić, że nie tylko z racji tego samego

---

[13] Ikona ta została przywieziona specjalnie z Konstantynopola (Carogrodu) w XII wieku — *Letopis' po Lavrentievskomu spisku*, s. 328 i 329.

[14] *Lvovskaja letopis'*, s. 218 p. r. 6906 (1398): „Car Turskij Baaz, Amuratow syn, priszed ostupi Car'grad so mnogimi siłami po moriu i po suchu; i stoja 7 let, no nie wzia jego, (...) Togda że kniaź wieliki Dmitriej Iwanowicz i so bratijeju posłasza wo Car'grad mnoga miłostiny, (...) Car' że i patrairch błagodarisza ich powieliku i prisłasza k wielikomu kniaziu ikonu czudnu".

[15] Wydarzenie to odbiło się szerokim echem w całej ziemi ruskiej, nadmieniono bowiem o nim w latopisach nie związanych z moskiewskim kręgiem literackim; z jednej strony w niezależnym latopisarstwie Rusi Północno-Wschodniej (zob. *Lvovskaja letopis'*, s. 229, p. r. 6919: „Kniaź wieliki Wasilej Dmitriejewicz otda dszczer swoju Annu za cariewicza za Iwana za Manuiłowicza wo Car'grad"), z drugiej strony w latopisarstwie Wielkiego Księstwa Litewskiego (zob. *Nikiforovskaja letopis'*, (w:) PSRL, 35, Moskva 1980, s. 32 p. r. 6919) — tu zapewne z uwagi na to, że Anna Wasylewna była wnuczką wielkiego księcia Witolda. Należy też zauważyć, że Wasylowi I Dymitrewiczowi nieobca była myśl o zrównaniu się z cesarzem bizantyńskim, może o tym świadczyć zwrócenie się przez niego do patriarchy Antoniego IV z propozycją usunięcia imienia cesarskiego z liturgii; tekst listu przytaczają F. Miklosich i I. Müller, *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi*, III, Vienna 1860 - 1890, s. 188 - 192.

wyznania[16]. Rodzinne więzy z cesarską rodziną Paleologów zacieśnił kolejny wielki książę Iwan III Wasylewicz. W 1472 roku doszedł bowiem do skutku jego ożenek z Zofią (córką despoty morejskiego Tomasza Paleologa), wnuczką cesarza Manuela II i bratanicą dwóch ostatnich cesarzy Jana VIII i Konstantyna XI[17]. Małżeństwem z cesarzówną bizantyńską Iwan III nawiązywał do linii politycznej Wasyla I Dymitrewicza — żywej więzi z dynastią cesarską. Mariażem tym dodawał też splendoru własnemu rodowi oraz potwierdzał słuszność sprawowania przez siebie w swym państwie nieograniczonej władzy, podobnej do tej, jaką sprawowali cesarze bizantyńscy, a więc niezależnej od nikogo i niczego tak wewnątrz kraju, jak i na zewnątrz[18].

Koligacje wielkich książąt moskiewskich z cesarzami bizantyńskimi

Wasyl I Dymitrewicz					Manuel II Paleolog	
Wasyl II	Anna	—	— 00 —	Jan	VIII	Tomasz
Iwan III	—	—	— — 00 —	—	—	Zofia

Wydanie przez Wasyla I córki Anny za syna Manuela II Paleologa Jana (1411) wiązało dom moskiewski z cesarskim domem bizantyńskim. Małżeństwo Iwana III z Zofią Paleołożanką zawarte zostało już po definitywnym upadku Cesarstwa (1472) i stać się mogło uzasadnieniem dążności do przejęcia roli cesarzy w świecie prawosławnym. Mariaż ten miał jeszcze drugi wydźwięk polityczny. Otóż z przekazu latopisarskiego wynika, że zamiar skojarzenia tego małżeństwa powzięto w Kurii Papieskiej. Z Rzymu też przybył wysłannik kardynała Bēsariōna do wielkiego księcia moskiewskiego[19]. Wymowny jest fakt wydania pozostającej pod opieką papieża Zofii Paleołożanki za władcę moskiewskiego, mimo ofert matrymonialnych króla francuskiego i księcia mediolańskiego[20]. Najwyraźniej z zamążpójściem Zofii wiązano nadzieje na osiągnięcie konkretnych celów. Po pierwsze liczono na przyłączenie Cerkwi ruskiej do Kościoła powszechnego, po drugie chciano wciągnąć państwo moskiewskie do koalicji antytureckiej. Przejęcie przez Iwana III godła cesarskiego może też świadczyć za tym, że wraz z zawarciem dynastycznego małżeństwa moskiewsko-bizantyńskiego monarcha Moskwy uznał się za kandydata do objęcia sukcesji po Bizancjum.

---

[16] *Lvovskaja letopis'*, s. 251 p. r. 6946: „Drżawniejszi i bogowienczanniejszi wysoczajszij cariu Grieczeskij! Brat swiatago ti car'stwa, wielikij kniaź Moskowskij i wsieja Rusii dostojnoje posyłaju swiatomu ti car'stwu".

[17] Ibidem, s. 299 p. r. 6980.

[18] Najnowszą opinię o władzy w państwie moskiewskim przedstawił V. B. Kobrin, *Vlast i sobstvennost v srednevekovoj Rossii (XV - XVI vv.)*, Moskva 1985.

[19] *Holmogorskaja letopis'*, (w:) PSRL, 33, Leningrad 1977, s. 120 p. r. (1469): „Priidosza iz Rima ot gardinała Wisariona griek Jur'i k wielikomu kniaziu s listom, w niem że pisano, czto jest' w Rimu diespota Amorieskago Fomy Wietchosłowca ot carstwa Kostiantina grada dszczer' jego Sof'ia, prawosławnaja christijanka".

[20] Latopisarz odrzucenie tych ofert skomentował tak: „A prisyłalisia k niej korol' frianczuźskij i kniaź wielikij miedielenskij, ino ona nie choczet w łatynstwo" — ibidem, l. c.

Zarodka idei – Moskwa spadkobiercą Cesarstwa – można by więc dopatrywać się już w czasach panowania Wasyla I Dymitrewicza, tego wielkiego księcia, który nawiązał partnersko-rodzinne stosunki z Imperium bizantyńskim, akurat u schyłku XIV wieku znajdującym się w obliczu grożącego mu niebezpieczeństwa ze strony Turków osmańskich. Wytyczony przez Wasyla I kierunek polityki względem Bizancjum podjęli też jego następcy – Wasyl II (w mniejszym stopniu) i Iwan III, modyfikując go tylko zgodnie z rozwojem sytuacji międzypaństwowej. Po upadku Konstantynopola i związaniu się węzłem małżeńskim z dynastią Paleologów, władcy moskiewscy mogli uznać swoje państwo za prawnego dziedzica Bizancjum. Obejmowanie sukcesji po Konstantynopolu (tj. drugim Rzymie) nie byłoby jednak możliwe bez przyzwolenia papieskiego, a więc Rzymu pierwszego.

AT THE BASE OF BYZANTINE SUCCESSION OF MOSCOW

Summary

With the fall of Constantinople there arose the possibility of taking succession of the Byzantine Empire. On the one hand, the tendencies to involve Moscow in the Christian anti-Turkish coalition were intensified. On the other, the growth of the state of Moscow required justification by the proper ideological superstructure. The most comprehensive interpretation of Moscow's historical rights to play an important role in the world were given by a Pskov monk Philoteus in the theory „Moscow – the Third Rome". The general idea of his theory was resolved to the establishing of succession of the following one after another greatest Christian states and recognition of the Moscow samodierzhavie as a heritage of the authority of Byzantine emperors. Should one look for the origin of Philoteus's conception exclusively in political and religious changes of the second half of the 15th century? To what a degree could the Papal policy influence the official standpoint of Moscow?

The inheriting of the grand duke title in the family of Dimitr Ivanovich (after Kulikove Pole) and the establishing in Moscow of the seat of the metropolitan of the whole Russia (1389) made it easy to the rulers of Moscow to make up the far-ranging plans concerning the dynasty and state. Not only the epoch of formation of Moscow dominium Russiae but also the epoch of formation of All-Russian ideology in the creation of which they reached for the Byzantine heritage had begun.

In the milieu of Vasil I Dimitrievitch was written „The Tale of Tamerlan" in which the author put into prominence the idea of „izbrannost' Moskvy" and the duke was called „sanodirezhavtsa of Russkaia ziemlia" (it is unusual in the 14th century). This Vasil I established friendly relations with the Empire, then strengthened by the marriage of his daughter Anna with John the son of Manuel II Paleolog. The grandson of Vasil I, Ivan III through his marriage to Sophia Paleolog (1472) linked to the political line of his grandfather. With the marriage of Sophia who was brought up by the Pope great hopes had been entertained with th Curia. That is why taking the Byzantine succession by the rulers of Moscow would not be possible without the consent of the Pope.